

ТЕНДЕНЦІЇ В СУЧАСНОМУ ПРАВІ: ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І НАЦІОНАЛЬНА ПРАВОВА СИСТЕМА, ПРОБЛЕМИ ВПЛИВУ

TRENDS IN MODERN LAW: GLOBALIZATION AND THE NATIONAL LEGAL SYSTEM, THE PROBLEM OF INFLUENCE

Гоша І.О.,

аспірант кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Маріупольського державного університету

В статті розкриваються деякі наслідки глобалізації в правовій сфері, зокрема процеси уніфікації і гармонізації права. Досліджуються особливості взаємного впливу систем міжнародного і національного права.

Ключові слова: глобалізація, уніфікація, гармонізація, національна правова система, міжнародне право, наднаціональне право, Конституція України.

В статье раскрываются некоторые следствия глобализации в правовой сфере, в частности процессы унификации и гармонизации права. Исследуются особенности взаимного влияния систем международного и национального права.

Ключевые слова: глобализация, унификация, гармонизация, национальная правовая система, международное право, наднациональное право, Конституция Украины.

The article describes some of the consequences of globalization in the legal field, in particular the process of unification and harmonization of law. The features of the mutual influence of systems of international and national law analyzed.

Key words: globalization, standardization, harmonization, the national legal system, international law and supranational law, the Constitution of Ukraine.

Євроінтеграційні прагнення України актуалізували проблему, пов'язану з впливом різних правових рівнів сучасного права, а також взаємним впливом національних правових систем. Не меншої актуальності даний аспект проблематики набуває в контексті демократичної трансформації в Україні, в ході якої відбуваються різного роду запозичення в національну правову систему. Причому нерідко вони мають некритичний, безпеліційний характер.

Дана тематика знайшла відображення в різного роду дослідженнях українських вчених, серед них: М. Баймуратова, М. Буроменського, Ю. Волошина, О. Зайчука, Н. Оніщенко та інші. Зокрема, з'явилася низка монографічних досліджень, які розкривають інтеграційні процеси [1]. Однак конституційно-правовий аспект даної проблематики окремою темою дослідження не виступав.

На сьогодні очевидним фактом є те, що глобалізація несе в собі масштабні перетворення, в тому числі і в правовому середовищі. При цьому істотно змінюються місце і роль міжнародного, наднаціонального (ЄС) та національного права в глобальному праві. Одночасно з інтернаціоналізацією права і розширенням масштабів і сфер дії принципів і норм міжнародного та наднаціонального права стають все більш розмитими відмінності традиційних національних правових систем. Важливим джерелом права є прецедент у романо-германській правовій системі. Разом з тим права людини як вища цінність давно вже утвердилися в якості об'єкта наднаціональної захисту, кращий приклад тому – діяльність Ради Європи [2].

Однак не можна забувати, що сьогоднішній світ робить можливим появу все більших за своєю значимістю глобальних проблем сучасності. Людство вже порівняно давно перейшло на такий рівень знань біології людини, що вдосконалення людини як механічними (технічними), так і природними (органічними) способами (свгеніка) також ставить перед світовим і національним правом цілком нові завдання щодо не тільки вироблення ціннісно-системних підходів, але й законодавчого оформлення відносин щодо цих проблем.

Слід зазначити, що під впливом глобалізації принципи і норми міжнародного права, сформовані на основі «загальнолюдських цінностей», починають відігравати все більшу роль у процесах, що відбуваються в національних правових системах. У зв'язку з цим серйозним змінам і деформаціям піддаються і самі функції держави й права. Стрімкими темпами йде інтернаціоналізація пра-

ва, і неухильно зростає наукова значимість досліджень, що характеризують процеси правової глобалізації в їх динаміці, з урахуванням їх відмінностей, різних напрямків, різноманітності їх форм і способів здійснення.

Аналізуючи юридичну природу світових глобалізаційних процесів, не можна не помітити, що на сьогодні норми міжнародного права мають обов'язкову юридичну силу для держав тільки при наявності згоди самих держав, незважаючи на те, що формально й існують прецеденти, коли норми міжнародного права поширювалися на інші держави без їх формальної згоди. З іншого боку, така «згода» неможлива без певної корекції національного права. Однак не викликає сумніву, що процеси правової глобалізації – це не тільки взаємини права міжнародного та національного, це ще й взаємини різних національних правових систем. Це повинно враховуватися при розгляді процесів правової глобалізації з позиції їх впливу на норми міжнародного і національного права. При цьому під міжнародним правом слід розуміти відображення міжнародних відносин в особливій, специфічній формі правових актів: договорів і угод, кодексів і статутів, резолюції та рішень міжнародних організацій.

Як справедливо зазначають дослідники даної проблеми, прикметною рисою останніх десятиліть є зміна співвідношення між національним та наднаціональним і міжнародним правом. У XVIII-XIX ст. міжнародно-правові норми, якщо і брали участь у регулюванні частини міждержавних відносин, то робили це в повній залежності від розсуду суверенів влади. До середини XX століття йшов активний процес зближення норм цих правових рівнів, одночасно з яким отримала розвиток концепція розширення сфер регулювання міжнародного права при зміцненні та розвитку його самостійних інститутів. А з середини XX ст. спостерігаються загальні глобальні тенденції визнання пріоритету захисту міжнародних та наднаціональних норм як універсального способу вирішення проблем міждержавного спілкування, захисту суверенних прав держав, забезпечення реалізації загально визнаних прав і свобод особи. Остання третина XX в. і початок XXI ст. характеризуються тенденцією посиленого взаємопроникнення різних правових норм. З одного боку, в міжнародному праві, особливо в правових системах міждержавних об'єднань, зростає питома вага норм, що запозичені з національного права. З іншого боку, в системах національного права все більшою стає питома вага схвалених міжнародних норм такого роду [3].

Розглядаючи проблему систематизації різних складових світових глобалізаційних процесів, можна вказати на те, що, на наш погляд, правова глобалізація включає в себе правову інтеграцію, правову інтернаціоналізацію і правову імплементацію.

Правова інтеграція, у свою чергу, включає в себе правову стандартизацію. Сутність даного явища полягає в тому, що сучасні процеси правової глобалізації припускають, окрім усього іншого, регулювання правовими стандартами: зазначається, що «стандартизація в праві є юридичним відображенням стандартизації всього суспільного життя» [4]. У зв'язку з цим стандартизація права виступає в якості однієї з основних рис епохи глобалізації. Інші дослідники вказують на те, що даний процес не можна вважати самостійним елементом механізму правової глобалізації, оскільки правова стандартизація є однією зі складових інтеграційних правових процесів [5].

Якщо правова інтеграція більшою мірою пов'язана з необхідністю вирішувати різні загальносвітові глобальні проблеми, зокрема в частині боротьби з організованою злочинністю, охорони навколишнього середовища і т.д. разом з іншими державами, членами різних міжнародних організацій, то сутність правової інтернаціоналізації дещо інша. Правова інтернаціоналізація більшою мірою є наслідком загальних процесів глобалізації, які охоплюють основні сфери життєдіяльності сучасного суспільства. Сутність правової інтернаціоналізації в тому, що внутрішньодержавне право виявляється в тісному взаємозв'язку з іншими національними правовими системами.

У правовій інтернаціоналізації, як і в глобалізації в цілому, необхідно виділяти два аспекти: об'єктивний і суб'єктивний, при цьому суб'єктивний аспект правової інтернаціоналізації передбачає певний набір правил, принципів і способів її здійснення. До способів правової інтернаціоналізації, які також називають формами, можна віднести рецепцію, гармонізацію та уніфікацію.

Рецепція, коли однією державою запозичуються цілі правові комплекси в іншій державі, сучасному праву вже не властива. Більший практичний інтерес викликає гармонізація, яка являє собою процес поступового зближення правових систем або окремих галузей і інститутів у відповідності до мінливих правових, економічних, соціальних і політичних реалій. При цьому уніфікація відрізняється від гармонізації цільовим введенням до національної правової системи однакових юридичних конструкцій.

У свою чергу, імплементація як спосіб безпосередньої реалізації міжнародно-правових норм і включення їх в систему національного права включає в себе інкорпорацію, коли юридичні формулювання міжнародних угод і договорів без зміни входять у систему національного права; трансформацію, коли має місце деяка зміна тексту без зміни його змісту на догоду правовим традиціям юридичної техніки; і юридичне «відсилання», яке відсилає безпосередньо до першоджерела, тобто до міжнародного договору або угоди.

Правову імплементацію деякі автори також називають «трансформацією» [6]. Йдеться про сприйняття міжнародно-правових норм національним правом. Сам процес сприйняття може забезпечуватися в різних державах різними правовими механізмами, проте скрізь вони передбачають вироблення загальних принципів правового регулювання підприємництва, фінансових потоків, екологічних стандартів, взаємовідносин громадян і публічної влади; підтримку та правове забезпечення функціонування демократичних інститутів, суду, місцевого самоврядування; визнання важливої ролі наднаціональних актів, адекватних національним правовим системам, та ін.

Врешті-решт, можна вказати на те, що будь-які спроби систематизації форм і способів правової глобалізації

шляхом поділу світових глобалізаційних процесів на відносно відособлені складові завжди будуть певною мірою умовними і дискусійними. Аналіз спеціальної літератури в даній області наочно демонструє, що ніякого єдиного підходу до визначення тих чи інших форм і засобів правового глобалізації просто не існує. Нерідко автори відрізняються не просто різними підходами до класифікації різних явищ у праві, але й оперують різною термінологією. Або ж, використовуючи однакову термінологію, застосовують її в різних сенсах. Однак і це дозволяє більш ретельно розглянути процеси правової глобалізації в їх динаміці і в сукупності всіх складових їх юридичної природи.

При цьому не можна забувати, що сама по собі правова глобалізація не може надати якогось виняткового і негайного ефекту на вже сформовану правову систему. Це процес досить довгий і поетапний, що вимагає, як мінімум, бажання держав ставати учасниками правових глобалізаційних процесів в одному або декількох напрямках.

Не можна не помітити, що в сучасному праві сутність правової глобалізації більшою мірою пов'язується саме з правовою уніфікацією. І, як правило, висловлювання вчнені залежать від того, який напрямок правової уніфікації вони досліджують. Якщо йдеться про механізми уніфікації в рамках міжнародного приватного права, то в цілому ставлення до процесів правової уніфікації позитивне, і це цілком зрозуміло, адже йдеться більшою мірою про позитивні сторони міждержавного співробітництва з вироблення загальних засад регулювання господарських відносин. Якщо ж аналогічні проблеми обговорюються в руслі оцінки негативного потенціалу глобалізаційних процесів в економічній, політичній, в правових сферах в цілому, то можна сказати, що загальний тон висловлювань, як правило, негативний. При цьому не йдеться про гармонійне поєднання різних форм і способів правової інтеграції, інтернаціоналізації та імплементації або про «єдність різноманіття», йдеться про диктат сили в правових глобалізаційних процесах. У зв'язку з цим зазначається: «наявність серйозних негативних наслідків спроб уніфікації і універсалізації правових культур не завжди виправдує відмову від національних правових традицій, роблять цілком закономірним негативне ставлення багатьох дослідників до глобалізації» [7].

Однак за своєю суттю та змістом процеси правової уніфікації не обов'язково повинні зводитися до політичного або економічного тиску на держави з метою прийняття ними тих чи інших уніфікованих правових норм.

Відповідно до традиційного бачення цієї проблеми уніфікація – це створення однакових уніфікованих норм у внутрішньому праві різних держав. В цілому, аналізуючи зміст процесів уніфікації, різні автори оцінюють їх по-різному, при цьому існуюча різниця в оцінках носить цілком принциповий, а в деяких випадках і суб'єктивний характер. Існує два основні погляди на процес уніфікації. У першому випадку йдеться про те, що процес правової уніфікації не обов'язково передбачає взяття на себе державою певних обов'язків правотворчості. У другому випадку йдеться про те, що механізм правової уніфікації в обов'язковому порядку має дві стадії. На першій стадії відбувається укладення міжнародної угоди і взяття на себе певних зобов'язань щодо уніфікації, а на другій стадії здійснюється власне внутрішньодержавна уніфікація.

Так, при аналізі даної проблеми відзначається, що правова уніфікація може розглядатися, «по-перше, у міжнародно-правовому контексті, коли правовими формами зазначених процесів виступають міжнародні договори, резолюції міжнародних органів та організацій». Друга ж форма правової уніфікації може носити більш незалежний і самостійний внутрішньодержавний характер, «тобто зміни в праві держави є наслідком обгрун-

тованого сприйняття будь-яких тенденцій або аспектів права інших держав (або міжнародного права). У даному випадку немає обтяження міжнародно-правовими зобов'язаннями» [8].

При обґрунтуванні іншої точки зору зазначається, що національне право належить виключно до внутрішньої юрисдикції держави і входить до сфери державного суверенітету, тобто на сьогоднішній день не існує будь-якого спеціального наднаціонального органу нормотворення, який би брав юридично обов'язкові положення для інших держав. З цієї причини основним способом уніфікації права є співробітництво держав у правовій сфері.

У цьому зв'язку уніфікацію права можна визначити як співробітництво держав, яке спрямоване на створення, зміну або припинення однакових (уніфікованих) правових норм у внутрішньому праві певного кола держав [9]. Це дає підставу говорити про те, що уніфікацію можна розглядати як різновид правотворчого процесу. Головна особливість такого правотворчого процесу полягає в тому, що він протікає послідовно в двох сферах: міжнародній і внутрішньодержавній. При цьому застосовуються як міжнародно-правові форми нормотворчості, так і національні з використанням відповідних форм, засобів і механізмів.

На першому етапі процесу уніфікації досягається так звана угода між державами з приводу однакового регулювання тієї чи іншої групи відносин, яка оформляється на рівні міжнародного договору. Однак це тільки перша частина цього процесу. При цьому будь-яка міжнародна угода поширюється виключно на держави, які погодилися стати її учасниками. Слід зазначити, що перший етап уніфікації – досить важкий процес, який може тривати довгий період. Саме на цьому етапі спільними зусиллями різних держав і створюються однакові норми. Оскільки мова йде про сферу міжнародного співробітництва, то, як правило, велике значення мають безпосередні процедури узгодження, в результаті яких повинні вироблятися компромісні рішення, що не суперечать інтересам національної безпеки всіх зацікавлених в угоді держав. Саме на цій стадії має бути присутня зважена і збалансована воля держав – учасників з метою вироблення оптимального компромісного рішення, яке б враховувало національні особливості внутрішньодержавних правових систем, політичних, геополітичних та інших інтересів держав-учасників міжнародної угоди. На другому етапі норми відповідної міжнародної угоди повинні стати невід'ємною частиною національної правової системи. Тільки тоді, коли норми міжнародної угоди отримають своє остаточне закріплення в нормах внутрішньодержавних, можна говорити, що процес уніфікації права відбувся. Таким чином, мова йде про санкціонування державою норм міжнародних договорів і угод.

Слід зазначити, що обидва підходи до визначення сутності правової уніфікації характеризуються принципово різною оцінкою інституту міжнародних зобов'язань у сфері правової уніфікації.

Не можна не звернути увагу на той факт, що на сьогоднішній день уніфікація охопила більшу частину галузей внутрішнього права в частині, що стосується відносин між господарюючими суб'єктами, єдиної кваліфікації, кримінальних злочинів, однаковості норм, що регулюють митні відносини, інститут видачі правопорушників тощо. Особливу увагу у зв'язку з цим необхідно звернути на конституційне право, що є основою та стрижнем правової системи будь-якої держави. Аналіз цієї галузі права показує, що процеси уніфікації торкнулися її в не меншому ступені. І стосується це не тільки інституту прав і свобод особи, хоча не можна не звернути уваги на те, що уніфікація саме в цьому конституційно-правовому інституті досягла, мабуть, небувалих

розмірів внаслідок прийняття відповідних нормативних положень як на рівні всього світового співтовариства, так і на рівні національної правової системи. Дійсно, в сучасному світі інститут прав і свобод особи більшою мірою, ніж всі інші, є продуктом уніфікованої нормотворчості. Відбувається це і тому, що така уніфікація є необхідним елементом усіх процесів уніфікації права в цілому. Однак процесу уніфікації торкнулися й інші інститути конституційного права – такі, як організація державної влади, місцевого самоврядування та ін.

Процеси правової уніфікації позначились безпосередньо і на Конституції України, події з якою дають для дослідників велике поле для роздумів. Мова йде про те, що процеси правової уніфікації, зокрема у сфері конституційного права, своїм наслідком мали, швидше, негативні наслідки для молодого державності, ніж так часто згадувані позитивні. Зокрема, це стосується взятих Україною зобов'язань у сфері прав особи, які знайшли своє відображення в Основному законі і законодавстві. Саме тому майбутня конституційна реформа повинна стосуватись не тільки тексту Конституції України, але і законодавства в цілому.

Не можна не враховувати того факту, що текст чинної Конституції не був «ідеальним» ні з юридичної, ні з текстологічної точки зору, ні навіть з точки зору формальної логіки. Основний Закон нашої держави продовжує містити відверті суперечності і дискусійні положення, які припускають великий простір для «тлумачення». Тому поряд з тезами про те, що текст Конституції має залишатися незмінним, є заяви, які стосуються того, що необхідно слідувати не тільки «букві», а й духу Конституції. У результаті Конституція з власне юридичного документа почала перетворюватися на документ певною мірою трансцендентний, що потребує постійного та обов'язкового офіційного тлумачення. З чого виходили і виходять офіційні «тлумачення» Конституції, ми можемо дізнатися з рішень Конституційного Суду України, що в підсумку призвело до безперервної дискусії про наявність або відсутності у даного органу державної влади власне правотворчих повноважень [10].

Можна сказати, що ситуацію дуже ускладнює одночасне закріплення в тексті Конституції України положень про те, що Конституція має вищу юридичну силу і пряму дію, а також про те, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є складовою частиною національного законодавства. Враховуючи той факт, що Конституція сама по собі також є законом, можна сказати, що ситуація є досить заплутаною, особливо якщо спробувати собі уявити одноразову «пряму дію» відразу Основного Закону та міжнародних договорів.

У зв'язку з цим важливим кроком на шляху подолання негативних наслідків правової уніфікації могло б стати закріплення таких правових цінностей, які б зустріли позитивне розуміння з боку буденної правової свідомості. Сліпе копіювання моделей, а тим більше закріплення їх в якості «основних» шляхом внесення в основний закон держави і підпорядковане йому законодавство – це не завжди вірний шлях. Тут не можна не враховувати той факт, що роздуми дослідників про відповідність або невідповідність нормам міжнародного права тих чи інших моментів правового регулювання все частіше витісняються розмовами про їх доцільність на сучасному етапі розвитку суспільства в контексті обговорень негативних результатів світових глобалізаційних процесів, в тому числі і в праві.

Враховуючи це, багато авторів відзначають, що «подолання проблем, що виникають у зв'язку з процесами глобалізації в розвитку національних правових культур, можливе лише за умови відмови від модернізації за допомогою уніфікації та універсалізації чинного права і

юридичної практики там, де відмінності правових культур носять ментальний, а внаслідок того принциповий характер» [11].

Як справедливо відзначають багато авторів, «неможливо повністю і точно впровадити західні стандарти в зовсім інші суспільства (точніше, в принципі можливо, але, думається, результат буде вкрай негативним) [12]. Тому для країн, які лише здійснюють демократичні перетворення, уніфікація правових інститутів під західні стандарти не може мати абсолютних масштабів. І саме в даному контексті доречно говорити про гармонізацію права як про практично обґрунтовані альтернативи уніфікації». Відомо, що «гармонія – упорядкована узгодженість цілого і частин, що входять до нього ... все частіше ми говоримо про гармонізацію законодавства і права. І в цьому процесі "цілим" виступають право і його частини» [13]. При цьому не можна забувати, що право, яке є регулятором реального життя людей з усіма його особливостями й суперечностями, на даному етапі розвитку суспільства об'єктивно не може постати перед нами єдиним і струнким у глобальному масштабі.

На закінчення можна зробити деякі висновки. Аналізуючи правову уніфікацію як один з найактуальніших на сьогоднішній день способів правової інтернаціоналізації, необхідно відзначити, що її можна розглядати в двох основних аспектах: міжнародно-правовому та внутрішньодержавному. У першому випадку в якості передумов правової уніфікації виступають певні зобов'язання держави, що впливають з членства в різних міжнародних організаціях і об'єднаннях і зумовлені специфікою та характером взятих на себе зобов'язань. У другому випадку процеси правової уніфікації формально не є зумовленими або спровокованими зовнішніми зобов'язаннями держави і більшою мірою є результатом добровільного й розумного сприйняття різних аспектів правових тенденцій права інших держав.

Разом з тим не можна не звернути увагу на той факт, що навіть в останньому випадку сама добровільність

участі держави в процесах правової уніфікації не виглядає такою вже неоднозначною. У такому «добровільному» руху держави практично завжди присутня ціла низка причин, можливо, юридично і не оформлених. Основою для такого руху держави в бік правової уніфікації виступатиме економічна, і, як наслідок, політична сутність глобалізаційних процесів. У кінцевому підсумку саме економічний тиск може виявитися тим засобом нав'язування своєї політичної волі, яке залучає державу в процеси правової уніфікації, що таїть у собі цілу низку загроз. Саме «розвинені» держави підштовхують до проведення цілої низки правових реформ, які зачіпають соціально-економічну сферу в частині модернізації економіки, розвитку національного господарства і ведуть до надмірних зовнішніх запозичень, які згодом можуть поставити економіку колись самостійної держави в повне політичне й економічне підпорядкування.

Повне впровадження, наприклад, західних правових стандартів у правову систему держав, які лише здійснюють демократичну трансформацію, не тільки не завжди доцільно, але й не завжди можливо. В останньому випадку можна говорити про ще більшу загрозу процесам правової уніфікації. У цьому зв'язку дуже багато авторів говорять про те, що саме правова гармонізація в сучасному світі повинна виступати в якості головного «опонента» правовій уніфікації. В рамках плюралістичної парадигми пропонується налагодити активний діалог правових культур, заснований на визнанні легітимності відмінностей у правовому мисленні, правовому розумінні різних народів і культур.

Однак зробити це на практиці в сучасному глобалізованому світі досить складно. На сьогоднішній день існує ціла низка важко вирішуваних питань правового плюралізму навіть на території України, обумовлених девіаціями поставитаритарної правової культури, особливостями демократичного транзиту тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Волошин Ю.О. Конституційно-правове забезпечення європейської міждержавної інтеграції: теоретико-методологічні аспекти. – К.: Логос, 2010. – 427 с.
2. Арутюнян Г.Г. Правовая глобализация и некоторые тенденции развития // Московский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век»: По материалам выступлений. М., 2004. – С. 29.
3. Тихомиров Ю.Л. Интернационализация национального права // Мос-ковский юридический форум «Глобализация, государство, право, XXI век»: По материалам выступлений. М., 2004. – С. 167.
4. Лукьянова К.Г. Основные тенденции развития российского права и условиях глобализации // Государство и право. 2004. № 7. – С. 84.
5. Макогон Б.В. Общая характеристика процессов глобализации в правовой сфере // История государства и права. 2007. № 3. – С. 4.
6. Международное частное право: Учебник / Л.П. Ануфриева, К.А. Бекашев, Г.К. Дмитриев и др. М., 2004. – С. 105.
7. Борискина О.Н. Последствия глобализации для развития националь-ных правовых систем: пути и способы преодоления возникающих проблем // История государства и права. 2008. № 17. – С. 6.
8. Макогон Б.В. Общая характеристика процессов глобализации в пра-вовой сфере // История государства и права. 2007. № 3. – С. 2-4.
9. Международное частное право: Учебник / Л.П. Ануфриева, К.А. Бекашев, Г.К. Дмитриев и др. М., 2004. – С. 101.
10. Скомороха В.Є. Конституційна юрисдикція в Україні: проблеми теорії, методології і практики. К.: МП Леся. – 2007.
11. Борискина О.Н. Последствия глобализации для развития националь-ных правовых систем: пути и способы преодоления возникающих проблем // История государства и права. 2008. № 17. – С. 7.
12. Макогон Б.В. Общая характеристика процессов глобализации в пра-вовой сфере // История государства и права. 2007. № 3. – С. 4.
13. Бачило И.Л. Проблемы гармонизации в законодательстве // Жур-нал российского права. 2000. № 8. – С. 42.